

The criteria of healthy humans from the perspective of religious texts

Mahdi Fani¹, Morteza Abdoljabbari², Foroozan Atashzadeh-Shoorideh³, Marzieh Karamkhani^{4*}

1- Department of Islamic Education, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

2- Department of Islamic Education, Center for the Study of Religion and Health, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

3- Department of Nursing Management, Nursing & Midwifery School, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

4- School of Medical Education Sciences, Center for the Study of Religion and Health, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mrs. Marzieh Karamkhani; Email: Karamkhani@sbmu.ac.ir

Article Info

Received: Sep 16, 2017

Received in revised form:

Nov 12, 2017

Accepted: Dec 13, 2017

Available Online: Dec 22, 2017

Keywords:

Criterion

Healthy human

Healthy relationship

Religious texts

Abstract

Background and Objective: The Holy Quran contains a lot of subjects on human health. In addition to physical health, the Quran considers mental health as another important dimension to human health. The current study aimed at identifying the criteria for recognizing a healthy human from the perspective of religious texts. In this regard, attempts were made to detect the criteria for identifying a healthy human from an Islamic viewpoint. To this end, ideas proposed by a number of religious figures, including Imam Khomeini, the Supreme Leader, and martyr Motahhari, were investigated.

Method: In this descriptive study, content analysis was used to examine verses of Quran and religious experts' interpretations of these verses about human health. Additionally, the narratives related to the Quran-based interpretations of Prophet Mohammed's Ahl al-Bayt, especially about the spiritual dimension of human health, were investigated. Furthermore, contemporary domain experts' opinions were sought to confirm the extracted criteria. All ethical issues were observed in this study and the authors declared no conflict of interests.

Results: Based on the obtained results, a human can be regarded as healthy in two dimensions: materialistic and spiritual. It should be noted that these two are not interdependent. In other words, a human may be physically healthy, but spiritually unhealthy. On the contrary, a person may be spiritually healthy, but physically unhealthy. Spiritual health plays a more significant role in human happiness.

Conclusion: As argued by domain experts, humanity has to do with people's spiritual aspect rather than their physical and materialistic one. Spiritual health is more important than physical health. Spiritual diseases are more significant than physical ones. Imam Ali (peace be upon him) says, 'the piety of heart is superior to physical health.' Therefore, a human is regarded as healthy in two dimensions. The subject of materialistic health falls within the domain of medicine, while the topic of spiritual health is categorized within the realm of religion.

Please cite this article as: Fani M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. A study of the criteria for identifying healthy humans and healthy relationships from the perspective of religious texts. *J Res Relig Health*. 2018; 4(1): 104- 117.

Summary

Background and Objective: The Holy Quran contains a lot of subjects on human health. In addition to physical health, the Quran considers mental health as another important dimension to human health. The

current study aimed at identifying the criteria for recognizing a healthy human from the perspective of religious texts. Along the same vein, the ideas of religious experts were also scrutinized. In the first step, in line with the holy Quran, piety was introduced as the main criterion for identifying healthy humans. It was then proposed that piety also plays a significant role in

the relationships among humans. More specifically, piety is an umbrella over human relations, ensuring their spiritual health. Lack of piety seriously jeopardizes human health. On the other hand, religious experts not only emphasize physical health among humans, but also highlight the importance of spiritual health for having healthy humans. They believe that spiritual health has to do with the spiritual aspect of human beings and argue that, in order to observe spiritual health, ethical and human-based values should be respected. At the end, the criteria for recognizing healthy humans were identified within the realm of medicine. It was noted that the concept of healthy human in medicine is not different from that in other areas. It is however posited that observing ethical and human-based values will enhance people's medical health too.

Method: In this descriptive study, content analysis was used to examine verses of Quran and religious experts' interpretations of these verses about human health. Additionally, the narratives related to the Quran-based interpretations of Prophet Mohammed's Ahl al-Bayt, especially about the spiritual dimension of human health, were investigated.

Results: Based on the obtained results, a human can be regarded as healthy in two dimensions: materialistic and spiritual. It should be noted that these two are not interdependent. In other words, a human may be physically healthy, but spiritually unhealthy. On the contrary, a person may be spiritually healthy, but physically unhealthy. Spiritual health plays a more significant role in human happiness.

Healthy human from Imam Khomeini's viewpoint

Imam Khomeini admits that physical health is important and may affect spiritual health. He argues that, in addition to physical body, humans should pay attention to their spiritual dimension. He claims, "healthy mind is in the healthy body. Being involved in training improves both physical and mental health, which in turn will lead to self-purification. As you are involved in training and strengthen your nerves, you should also be useful for the future of your country god willing. You need to pay attention to all spiritual dimensions of yours during training" (1). At the same time, he believes that spiritual health is more important than physical health since human body may be damaged as a result of some accidents, but human spirit will remain intact (2).

Healthy human from the supreme leader's viewpoint

The supreme leader prioritizes spiritual health. However, he believes that training plays an important role in human health. He argues that mothers' role is of paramount importance for human training. Accordingly, "one of the main responsibilities of women is that they pay maximum attention to training their children with their kindness using appropriate procedures so that the children (both boys and girls) will be spiritually healthy when they grow up and will not suffer from complications, inferiority complex, and all the other miseries that have affected young adults

and the youth in European and American societies now" (3).

Healthy human from martyr Motahhari's viewpoint

At first, martyr Motahhari studies physical health from the perspective of Islam. He believes that Islam pays great attention to physical health by providing some recommendations and health-related orders about the best procedures for eating and drinking, e.g. chewing food completely, avoiding rush while eating, washing hands before and after eating. He argues that, in addition to spiritual dimensions, Islam pays attention to physical health too (4).

Conclusion: The criteria for identifying healthy humans constitute an important subject in humanities and other branches of science. Considering healthy humans, the first thing that comes to mind is materialistic and physical health. However, it is an already known concept, with domain experts having no controversy over it. On the other hand, human health is not limited to the physical domain. There is a much more important aspect known as the spirit, on which the basis of humanity depends. Indeed, it provides the foundation for human perfection and happiness. Depending on various cultures and belief systems, different criteria have been proposed for healthy humans from a spiritual dimension. Therefore, it is essential to identify the constituent criteria of healthy humans from this perspective. The current paper was an attempt to depict the entire picture of healthy humans from the perspective of Islam and open new windows for future research. As mentioned by domain experts, health has to do with the spiritual (rather than the physical) dimension of human beings. Thus, spiritual health is more important than physical health and spiritual disease are more serious than physical ones. Imam Ali (peace be upon him) says, "the piety of heart is superior to physical health."⁽⁵⁾ Therefore, discussions related to human health can be approached from either materialistic or spiritual dimension.

References

1. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini. Vol 6; 2010. (Full text in Persian)
2. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini. Vol 5; 2010. (Full text in Persian)
3. Khamenei SA. Statement. Tehran: Office of the Supreme Leader; 1996 [10.3.1997]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
4. Motahhari M. Shahid Motahhari works. Tehran: Sadra, Vol 21; 2013. (Full text in Persian)
5. Amedi A. Ghorar Alhekam And Dorrar Alhekam. Translate by: Ansari, M.A. Tehran: Imam Asr Publishing House (AS). Vol 1; 2001. (Full text in Persian)

معيار الإنسان السليم من منظار النصوص الدينية

مهدي فاني^١، مرتضى عبد الجباري^٢، فروزان آتشزاده شوریده^٣، مرضيه كرمخاني^٤*

١- قسم المعارف، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

٢- قسم المعارف، مركز الدراسات للدين والصحة، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

٣- قسم مديرية التمريض، كلية التمريض والقبالة، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

٤- كلية التعليم الطب، مركز الدراسات للدين والصحة، جامعة الشهيد بهشتي للعلوم الطبية، طهران، إيران.

* المراسلات إلى السيدة مرضيه كرمخاني؛ البريد الإلكتروني: Karamkhani@sbmu.ac.ir

معلومات المادة

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: إن قضية الصحة في البشر تعود إلى رؤية القرآن الكريم التي تتعدى الصحة البدنية للبشر، وتعتبر الصحة المعنوية جزءاً هاماً من صحة الإنسان. الغرض من هذه المقالة، إظهار معيار الإنسان السالم من منظار النصوص الدينية، ولذلك، بُذلت محاولة لتحديد وتعريف معيار الإنسان السليم من وجهة نظر الإسلام. وفي هذا الصدد، استفيدت من آراء علماء الدين مثل الإمام الخميني وسماحة السيد القائد آية الله الخامني، وكذلك الاستاذ الشهيد مطهري.

منهجية البحث: لقد تمت هذه الدراسة الوصفية بطريقة تحليل المحتوى وعلى أساس الآيات القرآنية والتفاسير التي أدلى بها المفسرون بناء على الآيات القرآنية التي تتعلق بصحة الإنسان. بجانبها، ومن خلال مراجعة روايات أهل البيت في تفسير الآيات القرآنية، فقد حاولت تعريف معيار صحة الإنسان، وخاصة في المجال المعنوي ولقد تمت الاستفادة أيضاً من كلام المفكرين المعاصرين للتأكيد عليها.

الكشوفات: وفقاً لنتائج البحث، يمكن القول أن الإنسان السليم هو الذي يمتلك الصحة بجانبها (المادي والمعنوي)، ولكن تجدر الإشارة إلى أنه ليس بالضرورة وجود واحد من هذين ملازماً للآخر؛ بعبارة أخرى قد يكون الشخص بصحة جيدة جسدياً وليس معنويًا، ويمكن أيضاً أن يكون شخص سليماً معنويًا، ولكنه ليس صحيح الجسم لأسباب مختلفة. ما هو أكثر قيمة لسعادة الإنسان هو صحته المعنوية.

النتيجة: في رأي العلماء والمفكرين، إن الإنسانية ترتبط بالجانب المعنوي للإنسان وليس بجوانبه الجسمية والمادية. ومن هنا، فإن صحة النفس لدى الإنسان هي أكثر أهمية من صحته الجسدية؛ ومرض الروح وقلب الإنسان هو أكثر أهمية من مرض جسمه. يقول الإمام علي: "وأفضل من صحة البدن، تقوى القلب." لذلك، عندما يتحدث المرء عن شخص سليم، يتبادر إلى الذهن جانبان من الجوانب الصحية، أحدهما الإنسان السليم مادياً الذي تتولى العلوم الطبية دراسته، والآخر هو الإنسان السليم معنويًا الذي يولي اهتماماً له في العلوم الدينية.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Fani M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. A study of the criteria for identifying healthy humans and healthy relationships from the perspective of religious texts. J Res Relig Health. 2018; 4(1): 104- 117.

ملاک انسان سالم از نگاه متون دینی

مهدی فانی^۱، مرتضی عبدالجباری^۲، فروزان آتش‌زاده شوریده^۳، مرضیه کرمخانی^{۴*}

۱- گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۲- گروه معارف، مرکز مطالعات دین و سلامت، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۳- گروه مدیریت پرستاری، دانشکده‌ی پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۴- دانشکده‌ی آموزش پزشکی، مرکز مطالعات دین و سلامت، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

مکاتبات خطاب به خانم مرضیه کرمخانی؛ رایانامه: Karamkhani@sbmu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۵ شهریور ۹۶

دریافت متن نهایی: ۲۱ آبان ۹۶

پذیرش: ۲۲ آذر ۹۶

نشر الکترونیکی: ۱ دی ۹۶

چکیده

سابقه و هدف: بحث سلامت در انسان به قرآن کریم بازمی‌گردد که نگاهی فراتر از سلامت جسمی به انسان دارد و سلامت معنوی را بخش مهمی از سلامت در انسان قلمداد می‌کند. هدف از این مقاله نشان دادن معیار انسان سالم از نگاه متون دینی است؛ از این رو تلاش شد معیار انسان سالم از منظر دین اسلام شناسایی و معرفی شود. در این راستا از نظر اندیشمندان دینی نیز بهره برده شد.

روش کار: این پژوهش توصیفی، از نوع تحلیل محتوا و با استناد به آیات قرآن و تفسیرهایی است که مفسران با توجه به آیات مطرح شده درباره‌ی سلامت انسان بیان کردند. در کنار آن با بررسی روایاتی که از اهل بیت (علیهم‌السلام) در راستای تفسیر آیات قرآن رسیده، تلاش شده است معیار و ملاک سلامت انسان به‌ویژه در بخش معنوی معرفی شود و برای تأیید آن از سخنان صاحب‌نظران معاصر نیز بهره جسته شده است. در این پژوهش تمامی موارد اخلاقی رعایت شده است. علاوه‌براین، نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: با توجه به نتایج پژوهش می‌توان گفت انسانی سالم است که هر دو جنبه‌ی سلامت (مادی و معنوی) را دارا باشد، ولی باید توجه داشت وجود یکی از این دو ملازم وجود دیگری نیست، بدین معنا که ممکن است انسانی از نظر جسمی سالم باشد ولی از نظر معنوی سالم نباشد و نیز ممکن است از نظر معنوی انسان سالمی باشد ولی به دلایلی جسم او سالم نباشد. آنچه در سعادت انسان ارزش بیشتری دارد، سلامت معنوی او است.

نتیجه‌گیری: همان‌گونه که صاحب‌نظران ابراز داشته‌اند، انسانیت به جنبه‌ی روحی انسان مربوط می‌شود نه به جنبه‌ی جسمی و مادی او؛ از این رو، سلامت روح انسان مهم‌تر از سلامت جسم او؛ و بیماری روح و دل انسان مهم‌تر از بیماری جسم او است. بنابراین، وقتی از انسان سالم سخن به میان می‌آید دو بُعد از جنبه‌های سلامت به ذهن می‌رسد، یکی انسان سالم از نظر مادی و دیگری انسان سالم از نظر معنوی که در حوزه‌ی علم دین به آن توجه می‌شود.

واژگان کلیدی:

انسان سالم

تعامل سالم

متون دینی

ملاک

استناد مقاله به این صورت است:

Fani M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. A study of the criteria for identifying healthy humans and healthy relationships from the perspective of religious texts. J Res Relig Health. 2018; 4(1):104-117.

مقدمه

و زبان و افکار و رفتار منفی وی در امان هستند (۴). منظور از انسان سالم، فردی است که در مسیر درست زندگی قرار گرفته است و این مسیر طیفی از آغاز تا قله‌ی زندگی است. انسان سالم در مسیر رشد طبیعی گام برمی‌دارد و به کمال مطلوب می‌رسد. پس سلامت یعنی قرار داشتن فرد در مسیر رشد و بهره‌وری درست و به فعلیت رسیدن استعدادها و توانایی‌های بالقوه فرد، به طوری که موانع رشد روانی و جسمی، نقص و ناتوانی، درد و ناراحتی و افسردگی موجب رنجش وی نشود (۱).

انسان سالم از دیدگاه قرآنی علاوه بر متعادل بودن، در صدد تعالی است و تلاش وی با نیت خالص برای قرب الهی است. در واقع انسان سالم، ادراکی صحیح نسبت به امور مختلف و رفتاری سازگارانه در برخورد با محیط اطراف دارد (۵). چنین انسانی از نظر علامه طباطبایی نگرش توحیدی، خدا محوری و زندگی موحدانه دارد و از خودآگاهی ایمانی و نظام ارزشی متقن برخوردار است. از دیگر ویژگی‌های انسان سالم از نظر این اندیشمند بزرگ اسلام می‌توان به خودشناسی، نیایش، غایت‌مندی، کمال‌طلبی و هدایت‌طلبی، فطرت توحیدی، عمل‌گرایی، تفکر و اندیشمندی، شهروندی و تعلق اجتماعی، انسانیت و وحدت قوای باطنی اشاره کرد (۶). این در حالی است که افتخارزاده در مقاله‌ی خود مهم‌ترین ویژگی انسان سالم را داشتن گوهر عقل بیان می‌کند (۷). علاوه بر این، وی دو دسته صفات انسانی هدایتگر و صفات نفسانی عمل‌کننده و کارگزار را برای شناخت انسان سالم معرفی کرده است. صفات هدایتگر در سیر اخلاقی انسان نقش دارد و شامل ایمان و علم و حکمت است. صفات نفسانی عمل‌کننده و کارگزار هم در برگزیده‌ی ارتباط انسان با خداوند، خود و دیگران است (۸). رازی انسان سالم را انسانی می‌پندارد که با عقل سنجش‌گر خود بر خواسته‌ها، تصمیم‌ها و رفتارهای خود تسلط دارد و از افراط و تفریط دوری می‌کند (۹). مولوی نیز انسان سالم را با ویژگی‌های اندیشه‌ورزی، انگیزتگی، بینش، اصالت داشتن و پرهیز از تقلید و همراهی با خردمندان معرفی می‌کند (۱۰). آتش‌زاده شوریده و همکاران در مطالعه‌ی در سال ۱۳۹۶ اذعان داشتند که انسان سالم دارای تعادل روحی و جسمی است و هر یک از این دو بُعد باید شکوفا شود. در واقع، انسانی سالم و هنجار است که خداشناس، مؤمن و دین‌پذیر باشد (۱۱).

انسان سالم و شناخت معیارهای منطقی و علمی آن امری اجتناب‌ناپذیر است. از این رو، تاریخ بشری مملو از نظریه‌ها و الگوهای فراوانی در این زمینه است. به طوری که ادیان الهی و مکاتب فکری، فلاسفه، عرفا و رهبران دینی و اجتماعی این موضوع را مد نظر داشته و هر یک درباره‌ی آن سخن رانده‌اند (۱). ویکتور فرانکل^۱، یکی از روان‌شناسان کمال در مورد انسان سالم به دو ظرفیت روحانی (یعنی توانایی از خود فاصله گرفتن) و متعالی انسان (یعنی از خود فراتر رفتن) اشاره می‌کند. وی معتقد است شاخصه‌ی سلامت هر فردی به میزان به فعلیت رساندن این ظرفیت‌ها است. او ویژگی‌های انسان سالم را آزادی و اختیار، خودآگاهی و مسئولیت‌پذیری، ارزش‌مداری (خلاقیت، عشق و رنج)، معناجویی، یکتایی و بی‌همتایی و پاسخگویی به ندای درون معرفی می‌کند. اما در این دیدگاه به مبدأ و مقصد زندگی هیچ اشاره‌ی نشده و مفاهیمی نظیر خدا، جاودانگی، عمل و وجدان مسکوت مانده است (۲).

سازمان جهانی بهداشت، سلامتی را چنین تعریف می‌کند: «حالت رفاه کامل جسمانی، روانی، اجتماعی و معنوی، نه فقط نداشتن بیماری یا ناتوانی» (۳). برخی انسان سالم را از بُعد روانی بررسی کرده و معتقدند انسان سالم توانایی شناخت امکانات، خواسته‌ها، توانایی‌ها، اهداف و علائق خود را دارد، در برابر حوادث و وقایع ناگوار زندگی احساس یأس و ناامیدی نمی‌کند، حس رضایت‌مندی و خوشی دارد، توانایی برقراری ارتباطات و مناسبات دوستانه و صمیمانه با دیگران دارد، عهده‌دار زندگی خود است، خود و دیگران را دوست دارد و از محبت کردن به دیگران لذت می‌برد، ماهیت وجودی خویش را می‌شناسد و توانایی تشخیص افتراقی بد و خوب خود را دارد، توانایی ابراز ناراحتی خود را به نحو قابل قبول دارد، بر خود مسلط است، در نهان و آشکار احساس شادی و خوشی می‌کند، واقعیت‌ها را می‌پذیرد، دیگران را تحقیر نمی‌کند و برای خود امتیاز و برتری قائل نمی‌شود، تحت تسلط دیگران نیست و به دیگران زور نمی‌گوید. انسان سالم از هر موقعیتی برای شادی استفاده می‌کند و از نگرانی و آشفتگی دوری می‌کند، از افکار منفی اجتناب می‌کند و دیگران از دست و دل

^۱ Viktor Frankl

فرموده است: تردید در دین، همانند فساد (و نقصی) که در بدن و جسم ایجاد می‌شود به معالجه و درمان نیازمند است و درمان بیماری دل بسیار دشوارتر و داروی آن کمیاب‌تر و پزشکان آن بسیار کمتر از بیماری‌های جسمی است (۲۱).

محقق سبزواری (ره) درباره‌ی بیماری قلب که قرآن از آن سخن می‌گوید، ابراز داشته که این بیماری از دیگر بیماری‌ها ناگوارتر است؛ زیرا این بیماری، دل را از به‌دست آوردن کمال می‌میراند و او را از راه مستقیم فطرت منحرف می‌سازد (۲۲). برخی از مفسران نیز برای بیماری دل (فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ) نفاق، اعتقاد فاسد و نادرست، کینه، حسد و برخی از خوی‌های ناپسندی را که مربوط به دل انسان است، مثال آورده‌اند (۲۳). حضرت علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «هیچ درد و بیماری دردناک‌تر از گناهان برای دل انسان نیست» (۲۴). همان‌طور که ملاحظه می‌شود، حضرت هم بیماری را به دل انسان نسبت می‌دهند، هم بیماری قلب را از بزرگ‌ترین بیماری‌ها می‌دانند و از طرفی گناهان را موجب بیماری دلی معرفی کرده‌اند. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نیز فرموده‌اند: از بحث و جدال و دشمنی بپرهیزید، زیرا این دو دل انسان را نسبت به برادران (و دوستان) بیمار می‌سازد و نفاق را در آن می‌رویاند (۲۵). حضرت علی (ع) گمان نیک را موجب راحتی دل و سلامت در دین دانسته‌اند (۲۶).

با توجه به آنچه گذشت می‌توان گفت قلب (فکر و روح) در وجود انسان مرکز اصلی تحقق سلامت معنوی است و با آلوده ساختن آن سلامت جای خود را به بیماری معنوی خواهد داد و برای رسیدن به مرحله‌ی انسان سالم با دشواری روبه‌رو خواهیم بود.

نقش تقوا در تعامل سالم

همان‌گونه که در تحقق انسان سالم، تقوا نقش محوری ایفا می‌کند، در رابطه‌ی بین انسان‌ها نیز نقش اصلی دارد. به این معنا که تقوا همانند چتری بر سر روابط انسانی، تأمین‌کننده‌ی سلامت معنوی بین آنها است و با نبود تقوا این سلامت با چالش جدی روبه‌رو خواهد شد. یکی از آیاتی که بر نقش تقوا در روابط انسانی تأکید می‌ورزد، آیه‌ی «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» است (۲۷). خداوند در این آیه‌ی شریف می‌فرماید: «و (همواره) در راه نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون کنید و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری نکنید». علامه طباطبایی (ره) این آیه را اساس و پایه‌ی سنت و روش اسلامی می‌داند که تمام رفتارهای اجتماعی بر اساس آن شکل می‌گیرد (۲۰). ایشان همچنین

در متون دینی تقوا یکی از مهم‌ترین معیارهای انسان سالم معرفی شده است، همان‌طور که در آیه‌ی «إِنَّا أكرمکم عندَ الله اتقوکم» مشاهده می‌شود (۱۲).

تقوا حالتی در انسان است که با وجود آن انسان خود را از آلودگی‌های معنوی حفظ می‌کند و از آنها در سلامت نگاه می‌دارد. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «کسی که متّصف به همه‌ی مراتب تقوا شد، دین و عقل و روح و قلب او و جمیع قوای ظاهره و باطنه‌اش سالم ماند» (۱۳). در جای دیگر نیز ایشان می‌فرمایند: «از خدا بترس و تقوای الهی را پیشه کن و مواظب باش که به سلامت دین و قلب و عقلت صدمه‌ی نزن و آنها را به ظلمت معاصی آلوده نگردانی و اهل و عیالت از ناحیه‌ی تو به سلامت باشند و با سوء معامله‌ی خود سبب آزار و اذیت آنها نگردی، بعد با دوستانت و سپس نسبت به دشمنانت چنین باش» (۱۴).

از این‌رو، تقوا و خویش‌داری نقش مهمی در سلامت انسان و به تعبیر دیگر در تحقق «انسان سالم» خواهد داشت و در این راستا قلب و دل انسان مهم‌ترین بخش وجود او است که برای کسب تقوا و رسیدن به سلامت به آن توجه شده است؛ قرآن کریم نیز از این مرحله با عنوان تقوای دل‌ها (تقوی القلوب) یاد می‌کند (۱۵). اینکه در قرآن تقوا به قلب نسبت داده شده، به این علت است که حقیقت تقوا در قلب انسان تحقق پیدا می‌کند و اثر آن در اعضاء و جوارح دیگر آشکار می‌شود (۱۶). همان‌گونه که سلامت نیز در قرآن به قلب انسان (قلب سلیم) نسبت داده شده است (۱۷) و مفسران «قلب سالم» را قلبی می‌دانند که از هر گونه گناه و فساد پاک باشد (۱۸). خواه این ناپاکی و آلودگی مربوط به باورها و اعتقاد انسان باشد مانند شرک و کفر یا مربوط به جنبه‌های عملی باشد مانند گناهانی که در رفتار و اخلاق انسان پدید می‌آید (۱۹).

با توجه به این موضوع است که می‌بینیم قرآن کریم همان‌گونه که سلامت را به قلب نسبت می‌دهد، بیماری را نیز به قلب اضافه می‌کند و از «قلب بیمار» نام می‌برد (فی قلوبهم مرض). گرچه باید توجه داشت مقصود از «قلب بیمار» بیماری قلبی که پزشکان از آن یاد می‌کنند و به جسم انسان مربوط است، نیست بلکه مقصود درون و روح انسان و مرکز ادراک و تفکر او است. علامه طباطبایی (ره) مقصود از بیماری قلب را در عرف قرآن، شک و تردیدی می‌داند که درباره‌ی خداوند و آیات او بر ادراک انسان چیره می‌شود و در آن صورت است که قلب نمی‌تواند هیچ باوری را مربوط به دین بپذیرد (۲۰).

شیخ طوسی (ره) درباره‌ی اطلاق بیماری به «شک و تردید»

شراب (۳۲). از این رو، فقها در بحث‌های فقهی به این آیهی شریف در اثبات نیک و خیر بودن برخی از کارهای اجتماعی استدلال کرده‌اند، از جمله هدیه دادن (۳۳)، عاریه دادن (۳۳)، امر به معروف و نهی از منکر (۳۲)، قرض دادن (۳۴)، صدقه و انفاق (۳۵)، کمک کردن به یتیمان و برطرف کردن مشکلات آنان (۳۶) و عفو و چشم‌پوشی از خطا و لغزش دیگران (۳۷). با توجه به معیاری که گفته شد می‌توان نتیجه گرفت عمل خیر و نیکی که در انجام آن تقوا رعایت شود، به یقین در کسب سلامت انسان و تعامل سالم او با دیگران مؤثر خواهد بود.

روش کار

این مطالعه‌ی مروری نظام‌مند با جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی و انگلیسی مگیران^۱، ایران مدکس^۲، اس‌آی‌دی^۳، ایران داک^۴، پاب مد^۵، پرو کوئست^۶، ساینس دایرکت^۷، اوید^۸ و موتورهای جستجوگر گوگل^۹ و یاهو^{۱۰} و همچنین کتب مذهبی و با استفاده از کلید واژه‌های سلامت، سالم، انسان، ویژگی انسان سالم، شاخص انسان سالم، تعامل، دین، مذهب و اسلام در فاصله‌ی زمانی سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۸ صورت گرفته است. در این پژوهش با استناد به آیات قرآن و تفسیرهایی که مفسران با توجه به آیات مطرح شده درباره‌ی سلامت انسان بیان کرده‌اند و بررسی روایاتی که از اهل بیت (علیهم‌السلام) در راستای تفسیر آیات قرآن رسیده است، معیارهای انسان سالم و تعامل سالم به‌ویژه در بخش معنوی معرفی شده است. در این پژوهش برای رعایت مسائل اخلاقی، ضمن امانت‌داری در نقل مطالب، تلاش شده یافته‌های پژوهش با دیگران به اشتراک گذاشته شود.

یافته‌ها

انسان سالم از نگاه امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره) ضمن پذیرش سلامت جسم و اهمیتی که برای انسان دارد آن را در سلامت روح نیز مؤثر می‌داند و معتقدند علاوه بر پرورش جسم، لازم است به پرورش و تربیت

این آیه را در سلک آیاتی ذکر می‌کند که جامعه را به اتحاد و اتفاق در جهت کسب منافع مادی و معنوی خویش دعوت می‌کند (۲۸).

همان‌گونه که در این آیه مشاهده می‌شود، دو چیز ملاک تعاون و همکاری ذکر شده است؛ یکی خیر و نیکی (بر) و دیگری تقوا و پرهیزکاری. به تعبیر دیگر، آیه از صلاح و تقوای اجتماعی سخن می‌گوید که افراد جامعه بر اساس ایمان و عمل صالحی که بر پایه‌ی تقوا نهاده شده، با یکدیگر همکاری و مشارکت کنند و از طرف دیگر افراد جامعه بر اساس گناه و تعدی به حقوق هم با یکدیگر همکاری نکنند (۲۰). با توجه به این آیه، هر گونه ارتباط بین فردی که در آن تقوا رعایت نشود و امر و نهی الهی نادیده گرفته شود و امنیت جانی و مالی و حیثیتی در آن به خطر افتد مصداق این آیهی شریف خواهد بود (۲۰). از همین رو است که می‌توان گفت برای تحقق یک رابطه‌ی سالم، نیازمند رفتاری با افراد جامعه هستیم که آن رفتار بر اساس ایمان و عمل صالحی باشد که تقوا در آن رعایت شده باشد. بر این اساس، در روایات زمینه‌سازی برای کاری که حرام شمرده شده و کمک به دیگران در امری که حرام است از مصداق‌های همکاری در گناه به شمار آمده، که در این آیه نیز مردود شمرده شده است (۲۹).

در همین راستا حضرت علی (ع) فرموده‌اند: دو چیزاند که هیچ عملی با آن دو برابری نکند، یکی پرهیزکاری نیکو، دیگری خوبی کردن با مؤمنان (۳۰). در این سخن نیز ارزش عمل به رعایت دو چیز دانسته شده است، یکی پرهیزکاری در انجام عمل و دیگری نیکی و خوبی کردن به افراد مؤمن. به تعبیر دیگر یک عمل، زمانی ارزشمند است که نخست، عمل خوب و خیری باشد و در مرحله‌ی بعد، هیچ امر و نهی الهی در انجام آن نادیده گرفته نشده باشد. در این صورت است که عمل و رفتار انسان سالم خواهد ماند. حضرت همچنین می‌فرمایند: هر که خودنگهداری بسیار است، از عیب سالم است (۳۱).

همان‌گونه که در آیه‌ی یادشده ملاحظه شد، همکاری و مشارکت اجتماعی به دو چیز منوط شده است: یکی نیک بودن عمل و دیگری رعایت تقوا. به تعبیر دیگر رفتار اجتماعی سالم به رفتاری اطلاق می‌شود که ضمن پاسداشت امر و نهی الهی، جزء اعمال خیر و نیک نیز به حساب آید. برای مثال کشاورزی و باغداری عملی پسندیده و سودمند برای افراد جامعه است و شکی در خیر بودن آن نیست، ولی اگر کسی با این نیت محصولی بکارد که آن را در حرام مصرف کند، آن عمل هم تحریم شده است؛ مانند کاشتن انگور برای ساختن

1) Magiran
2) Iran medex
3) SID
4) Irandoc
5) PubMed
6) ProQuest
7) Science direct
8) OVID
9) Google
10) Yahoo

امام خمینی (ره) می‌فرمایند: تمام پیامبران الهی معلم و تمام بشریت دانشجویان مکتب تربیتی انبیا هستند و هدف همه‌ی آنان ساختن انسان است. ایشان معتقدند «انسان اگر رها بشود خطرناک‌ترین موجودات عالم است»؛ به همین جهت هدف تمام نهضت‌های توحیدی تعلیم و تربیت الهی انسان بوده است به‌گونه‌ی که اگر انسان چنین تربیتی شود «تمام حوائج دنیا و آخرت بشر تحقق پیدا می‌کند و اگر این موجود دو پا، سرخود شد یا به خلاف مسیر طبیعی خودش حرکت کرد، تمام عالم به تباهی کشیده می‌شود» (۴۱). ایشان در زمینه‌ی تربیت انسان سالم، شغل معلمی را وظیفه‌ی مهم می‌دانند و ابراز می‌کنند که معلمان می‌توانند کودکان و نوجوانان را از تاریکی‌ها به سوی نور رهنمون شوند و آنان را از اخلاق فاسد نجات دهند و ضمن تأکید بر این رسالت، فرموده‌اند: «یک انسان درست ممکن است یک عالم را تربیت کند، یک انسان غیر سالم و یک انسان فاسد عالم را به فساد می‌کشد. فساد و صلاح از دامن‌های شما و از تربیت‌های شما و از مدارسی که شما در آنجا اشتغال دارید، از آنجا شروع می‌شود» (۴۰). حضرت در مقایسه‌ی که بین پیامبران و دانشمندان طبیعی و فلاسفه کرده‌اند؛ ابراز داشته‌اند که هدف چنین دانشمندانی تربیت انسانی طبیعی است ولی انبیا ضمن قبول طبیعت و آثاری که در آن هست می‌خواهند «انسان طبیعی را به یک انسان الهی مبدل کنند». ایشان معتقدند اگر انسان تربیت الهی نشود در حد غرائز حیوانی باقی می‌ماند و «اگر به راه انبیا برود انسانیتش کامل می‌شود و هر چه بیشتر اطاعت کند بیشتر انسانیتش رشد می‌کند» (۴۰).

انسان سالم از نگاه رهبر معظم انقلاب

رهبر معظم انقلاب ضمن اینکه سلامت انسان را مربوط به بُعد روحی او می‌دانند، به نقش تربیت در ساختن انسان سالم تأکید دارند و در این راستا نقش مادران را پررنگ تلقی کرده‌اند و می‌فرمایند: «یکی از وظایف مهم زن، عبارت از این است که فرزند را با عواطف، با تربیت صحیح، با دل دادن و رعایت و دقت، آن چنان بار بیاورد که این موجود انسانی چه دختر، چه پسر- وقتی که بزرگ شد، از لحاظ روحی، یک انسان سالم، بدون عقده، بدون گرفتاری، بدون احساس ذلت و بدون بدبختی‌ها و فلاکت‌ها و بلایایی که امروزه نسل‌های جوان و نوجوان غربی در اروپا و آمریکا به آن گرفتارند، بار آمده باشد» (۴۲). ایشان دل و روح را بالاترین مرتبه در وجود انسان دانسته‌اند و بر سلامت و پاکیزگی آن تأکید کرده‌اند و معتقدند که یاد خداوند دل و روح انسان را از آلودگی‌ها حفظ خواهد کرد و می‌فرمایند: «ذکر، نمی‌گذارد که دل دستخوش تهاجم

روح انسان نیز توجه کرد. به عقیده‌ی ایشان «عقل سالم در بدن سالم است. ورزش همان‌طور که بدن را تربیت و سالم می‌کند، عقل را هم سالم می‌کند و اگر عقل سالم باشد تهذیب نفس هم به‌دنبال آن باید باشد. شما همان‌طور که ورزش می‌کنید و اعصاب خودتان را قوی می‌کنید و ان‌شاءالله برای آتیه‌ی مملکت مفید خواهید شد، لازم است که همه‌ی ابعاد روحی خودتان را تحت تربیت ورزشی قرار بدهید» (۳۸). اما ایشان در عین حال سلامت روح را در انسان مهم‌تر می‌دانند و اعتقاد دارند که اصل در انسانیت انسان به روح او است نه به جسمش؛ زیرا ممکن است به هر علتی جسم انسان دچار آسیب یا نقصی شود ولی روح انسان در سلامت باشد. از این رو، می‌فرمایند: «معیار انسانیت روح انسان است و نه جسم او؛ اگر روح شما سالم باشد چه باک دست یا پای انسان معلول باشد» (۳۹).

امام خمینی (ره) به نقش پدران و مادران در تربیت فرزندان صالح تأکید ورزیده‌اند و معتقدند بالاترین نقش در تربیت انسان سالم بر عهده‌ی والدین است؛ به‌گونه‌ی که گاه یک فرزند اگر ناسالم باشد، یک کشور را به دست بیگانگان می‌دهد و گروه‌های بسیاری را به فساد می‌کشد. به‌طوری‌که برای پیدا کردن یک انسان سالم باید بسیار جستجو کرد. ایشان می‌فرمایند: «باید بگردیم، دنبال یک آدمی که سالم باشد، یک آدمی پیدا بکنیم دزد نباشد، یک آدمی پیدا بکنیم امین باشد و خیانت به مملکت نکند» (۳۸). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود ایشان انسان سالم را کسی می‌داند که به ارزش‌های اخلاقی پایبند باشد و از رفتارهای غیراخلاقی دوری کند. ایشان برای تربیت یک انسان سالم شرایط پیش از تولد فرزندان را نیز مهم دانسته‌اند و به انتخاب همسری که بتواند فرزندان صالح تربیت کند توجه کرده‌اند و می‌فرمایند: «اسلام در انسان این نظر را داشته است که آن زوجی که انتخاب می‌شود چه جور باشد تا از این زوج یک انسان صحیح پیدا بشود، آن زنی که انتخاب می‌کنی چه جور زنی باشد تا از این زوج یک انسان پیدا بشود» (۴۰). سپس به آداب و رسوم ازدواج، زناشویی، بارداری و شیر دادن و همچنین تأثیر آنها در تربیت انسان اشاره کرده‌اند و همه‌ی اینها را از آموزه‌های دین اسلام می‌دانند که می‌خواهد انسان را از مرتبه‌ی طبیعت و حیوانیت به مرتبه‌ی روحانیت و بالاتر از آن هدایت کند، سپس بین مکتب توحیدی اسلام و غیر اسلام مقایسه‌ی می‌کنند و بر این نکته تأکید می‌ورزند که مکتب‌های غیر توحیدی فقط به طبیعت توجه کرده‌اند و علم و درکشان بالاتر از طبیعت را نمی‌بینند و به همین جهت است که انسان را در دایره‌ی طبیعت خلاصه می‌کنند.

داشته باشیم (۴۹).

انسان سالم از نگاه شهید مطهری (ره)

شهید مطهری (ره) در ابتدا به بررسی دیدگاه اسلام درباره‌ی سلامت جسم پرداخته‌اند و وجود برخی از مستحبات و دستورهای بهداشتی درباره‌ی خوردن و آشامیدن مانند خوب جویدن غذا، پرهیز از عجله در غذا خوردن و شستن دست‌ها پیش و پس از غذا را دلیل اهمیت دادن اسلام به موضوع سلامت دانسته و معتقدند اسلام فقط به جنبه‌های روانی نمی‌پردازد، بلکه به جنبه‌های سلامت جسمی نیز اهمیت می‌دهد (۵۰). ایشان سپس به بیان معیارهای انسان سالم از نظر روحی و روانی پرداخته؛ و ارزش‌های اخلاقی و انسانی را ملاک چنین انسانی ذکر کرده‌اند و اصالت را در انسان، بر اساس چنین ارزش‌هایی می‌دانند، از طرفی موضوع اقتصاد و غریزه‌ی جنسی را زیربنای انسان سالم نمی‌دانند و در مقابل، از انسانی که معیوب یا مسخ شده است سخن می‌گویند و معتقدند به چنین موجودی در حقیقت نمی‌توان انسان سالم اطلاق کرد (۵۱).

در موردی دیگر، شهید مطهری پایبندی به اصول اخلاقی را ملاکی برای انسان سالم ذکر کرده؛ و برای نمونه به حسادت اشاره کرده‌اند که موجب می‌شود سلامت انسان به خطر بیفتد و انسان را (از نظر معنوی) بیمار کند (۵۲). ایشان در مقام بیان ملاکی دیگر از انسان سالم؛ از بی‌تفاوت نبودن چنین انسانی در برابر خیر و شرّ (خوبی و بدی) یاد می‌کنند و معتقدند انسان سالم به سبب خیری که در صبر و شکیبایی می‌بیند، آن را بر ناشکیبایی ترجیح می‌دهد (۵۱). علاوه‌براین، ایشان فطرت انسانی را در هنگام تولد سالم می‌دانند و با استناد به برخی روایات، نتیجه گرفته‌اند که پدر و مادر دو عامل اجتماعی‌اند که نقش مهمی در انحراف انسان از این فطرت سالم دارند (۵۳). در بخشی دیگر از انسان سالم و غیرکامل یاد کرده‌اند و از طرف دیگر از انسان سالم و کامل سخن می‌گویند و بر شناخت چنین انسانی که الگو و سرمشق برای دیگران محسوب می‌شود، تأکید می‌ورزند. سپس راه شناخت انسان کامل را دو چیز می‌دانند: یکی معیارهایی که درباره‌ی چنین انسانی در قرآن و سنت بیان شده است و دیگری از راه شناخت وجود حقیقی و عینی چنین انسان‌هایی که در جامعه زندگی کرده‌اند و نمونه‌ی چنین انسان‌هایی را پیامبر اسلام (ص) و حضرت علی (ع) معرفی می‌کنند (۵۲).

در جای دیگر ابراز می‌دارند که ممکن است انسان از نظر جسمی دارای نقص یا عیبی باشد ولی این موضوع مربوط به

بی‌امان هوس‌های گوناگون شود و از دست برود؛ ذکر دل را نگه می‌دارد که در فساد و در جاذبه‌های گمراه‌کننده غرق نشود» (۴۳).

در بخش دیگر، ضمن اینکه سلامت انسان را با ارزش‌های اخلاقی گره زده‌اند، معتقدند انسان‌های سالم مسئولیت‌های جامعه را بر عهده بگیرند تا نظام اجتماعی همچنان مستحکم باقی بماند، بنابراین نباید اجازه داده شود انسان‌هایی که سلامت اخلاقی آنان به اثبات نرسیده است این مسئولیت‌ها را بپذیرند و می‌فرمایند: «چطور اجازه بدهند یک آدمی که از لحاظ عقیده، اعتقاد محکمی به مبانی نظام ندارد... یک انسان سالم و مستقل و دارای روش و اخلاق مستقیمی نیست... بیاید در رأس دستگاه اجرائی یا در مسند قانونگذاری قرار بگیرد؟» (۴۴).

ایشان به تربیت انسان سالم توجه کرده‌اند، در کنار آن به آموزش روابط سالم (تعامل سالم) اجتماعی به نسل جوان کشور تأکید ورزیده‌اند و می‌فرمایند: «نوجوانان و جوانان در پرتو تلاش بسیار جدی برای آموختن علم و دانش، تعمیق دین و معنویت و فراگیری ارتباط صحیح و سالم اجتماعی، آینده‌ی روشن کشور را پایه‌ریزی خواهند کرد (۴۵). آیت‌الله خامنه‌ای علاوه‌بر اینکه تحقق انسان سالم را در حیطه‌ی فردی خلاصه نکرده‌اند، بلکه به تحقق یک نظام انسانی سالم معتقدند و می‌فرمایند: فراهم آوردن یک نظام انسانی سالم، مرفه، آباد و امن برای آحاد مردم این کشور، راه روشنی است که ملت ایران در آن گام نهاده است و این راهی است که همانند دفاع مقدس و سازندگی ایران اسلامی برای ملت‌های مسلمان الگو و اسوه خواهد شد (۴۶). ایشان به نقش ارزش‌های اخلاقی در ایجاد روابط انسانی سالم توجه؛ و آن را از هدف‌های یک جامعه‌ی خوشبخت قلمداد کرده‌اند و فرموده‌اند: گسترش اخلاق انسانی و روابط سالم میان آحاد مردم و دیگر هدف‌های والا، در صورتی تأمین می‌شود که تربیت فردی و تهذیب اخلاقی در آحاد مردم به‌ویژه در کارگزاران امور کشور، تأمین شود (۴۷). ایشان تحقق روابط انسانی سالم را در سایه‌ی یک زندگی اجتماعی سالم امکان‌پذیر دانسته‌اند و برای رسیدن به این مقصود؛ علم و معرفت، حکمت و رحمت، عدل و برادری و برابری را که در بعثت پیامبر اسلام (ص) مورد نظر است، مؤثر دانسته‌اند (۴۸). حضرت علاوه‌براینکه دایره‌ی ارتباط سالم را به مردم یک کشور محدود نکرده‌اند، بلکه معتقدند این روابط در سطح بین‌المللی نیز باید تحقق پیدا کند و در همین زمینه می‌فرمایند: برای ایجاد ارتباط سالم و دور از تکلف و تحمیل، آماده‌ایم با هر کشوری - به‌جز چند استثنا که دلایل خاص و واضح خودش را دارد - ارتباط

غیر پزشک یکسان هستند. در گام بعد با توجه به مسئولیتی که هر فرد دارد، لازم است وظیفه‌ی خود را به بهترین صورت به انجام برساند، چون در حیطه‌ی درمان به‌نوعی رعایت حقوق بیماران (حق‌الناس) در میان است که لازم است فعالان در این بخش به آن توجه کافی کنند که با بی‌توجهی به این قسمت، گاه جان یک انسان به خطر می‌افتد و این مسئولیتی را متوجه درمانگر خواهد کرد که ضمن پاسخ‌گویی او به هم‌نوعان خویش در پیشگاه الهی نیز لازم است پاسخ‌گو باشد. بنابراین با رعایت این موضوع گام دیگری به انسان سالم نزدیک‌تر خواهد شد، زیرا نمی‌توان کسی را که به حقوق هم‌نوعان خویش بی‌تفاوت است، از سلامت روح بهره‌مند دانست و در گام سوم رعایت مسائل اخلاقی مربوط به بیمار است که از مهم‌ترین آنها بهره‌مندی از تقوا و پرهیزکاری در گفتار و رفتار با بیماران است. بنابراین، رعایت حریم بین زن و مرد و پرهیز از تماس‌های غیرضروری با بیمار غیرهمجنس و نیز نگاه‌های آلوده نسبت به نامحرم، از مصادیق این موضوع به شمار می‌آید. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرماید: «ما که به وجود فاصله‌ی ارتباطی و آمیزشی اجتماعی بین زن و مرد معتقدیم و تأکید داریم نباید اختلاط بی‌قید و شرط بین زن و مرد باشد و معتقد به حجاب سه معنای کامل و واقعی کلمه- هستیم، نمی‌توانیم در مسئله‌ی پزشکی بی‌تفاوت باشیم. یعنی به همان تعداد که پزشک مرد داریم، به همان تعداد هم پزشک زن لازم داریم. بگذاریم زن‌ها برای مراجعات پزشکی خود، به طبیب زن مراجعه کنند و هیچ لزومی ندارد که ما این فاصله را برنداریم. بایستی کاری بکنیم که زن‌ها بتوانند بدون هیچ‌گونه مشکلی، به طبیب مراجعه کنند و آن طبیب هم طبیب زن باشد». علاوه‌براینکه احترام به بیماران و مراجعه‌کنندگان از مهم‌ترین بخش اخلاق اجتماعی در این نوع فعالیت است، لازمه‌ی این احترام آن است که زمان کافی برای ارتباط با بیماران خود قرار دهد و از رفتارهای توهین‌آمیز نسبت به آنان دوری کند، اسرار آنان را حفظ کند و در توصیه‌های مختلفی که به آنان می‌کند خداوند را در نظر داشته باشد و به اعتقادات مذهبی بیماران خویش احترام بگذارد و رفتار و توصیه‌ی بر خلاف آن انجام ندهد، در این صورت است که می‌توان به مرحله‌ی سلامت روحی و معنوی در حیطه‌ی پزشکی دست یافت و از طرفی، قداستی را که در این حرفه وجود دارد حفظ کرد. رهبر معظم انقلاب در این باره ابراز می‌دارند: «نظام پزشکی باید حافظ و پشتیبان قداست حرفه‌ی طبابت و اعتماد و اطمینان موجود بین بیماران و پزشکان باشد». علاوه‌براینکه وقتی نگاه مقدسی که افراد جامعه به

شخص انسان است نه شخصیت او؛ و نقص ظاهری به فضیلت و شخصیت و انسانیت او ضرری وارد نمی‌کند (۵۲). ایشان برای سالم ماندن انسان، عبادت، ذکر و یاد خداوند و مناجات با او را مؤثر دانسته‌اند و بر آن تأکید ورزیده‌اند (۵۲) و در بخشی از سخنان خود از سلامت روحی انسان یاد می‌کنند و حقیقت، راستی، واقعیت و درستی را غذای روح انسان می‌دانند و آن را برای او شیرین و لذت‌بخش معرفی می‌کنند (۵۴).

انسان سالم در حیطه‌ی پزشکی

یکی از امتیازهای حوزه‌ی پزشکی و درمان، جنبه‌ی قداست‌گونه‌ی آن است که بر اثر خدمت به انسان‌ها و درمان بیماری و برطرف ساختن درد و رنج آنان پدید می‌آید، علاوه‌براینکه فعالیت آنان مصداق عمل صالح و رفتار پسندیده‌ی است که افراد جامعه از آن بهره‌مند می‌شوند. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «از جمله شغل‌های بسیار مقدس پزشکی است، شغلی است که اگر پزشک‌ها به تکالیف خودشان، تکالیف انسانی خودشان عمل بکنند، این شغل بسیار شریف و یک عبادتی است؛ و همین‌طور پرستاری، این شغل پرستاری از شغل‌های بسیار شریفی است که اگر انسان به وظایف انسانی و شرعی خودش عمل بکند، این یک عبادتی است که در فراز عبادت‌های درجه‌ی اول است».

از سویی دیگر معالجه‌ی بیماران خود نوعی رفع نیاز از افراد مؤمن است، که دارای ارزش معنوی ویژه‌ی است. پیامبر (ص) می‌فرماید: «کسی که حاجت و نیاز برادر مؤمن خویش را برآورد مانند کسی است که خداوند را مدتی طولانی عبادت کرده است»، ولی باید توجه داشت ارزش معنوی و قداستی که برای فعالیت‌های درمانی وجود دارد به نیت و انگیزه‌ی الهی منوط است که افراد لازم است داشته باشند و اگر انگیزه‌های مادی جایگزین انگیزه‌های معنوی شود از ارزش و قداست این کار می‌کاهد. البته باید توجه داشت این سخن به این معنا نیست که در برابر فعالیت‌هایی که انجام می‌دهند مزدی دریافت نکنند، بلکه به این معنا است که هدف اصلی آنان مادیات نباشد و این موضوع نخستین گام اخلاقی است که فعالان در این بخش برمی‌دارند. رهبر معظم انقلاب در این باره می‌فرماید: «اینکه کسی در مقابل کاری، درآمدی کسب می‌کند، از ارزش ذاتی کار نمی‌کاهد. البته اگر کسی که این کار را انجام می‌دهد، نیت مخلصانه داشته باشد و این کار را برای اهداف عالی و الهی بکند، ارزش و مزد او مضاعف و چند برابر می‌شود». به تعبیر دیگر برای رسیدن به مرحله‌ی انسان سالم نخستین گام اصلاح نیت است که در این جهت همه‌ی افراد جامعه چه پزشک، چه

این بخش یعنی انسان سالم از نظر معنوی دارای ملاکها و معیارهایی است که در هر فرهنگ و حوزه‌ی اعتقادی، تفاوت‌های چشمگیری با دیگر حوزه‌ها در آن مشاهده می‌شود که لازم است بررسی و عناصر مهم آن شناسایی شود. در این مقاله نیز به لطف الهی تلاش شد سیمای کلی انسان سالم با توجه به دین مبین اسلام مطرح شود و راهی را برای پژوهش‌های دیگر باز کند. در این زمینه توجه به این نکته ضروری است که بالاترین ارزش در اسلام، ایمان به خداوند و یکتایی او است و بدون آن اولین شرط برای راه یافتن به چنین سلامتی مفقود خواهد بود، پس چنین ایمانی پایه و اساس برای ورود در حیطه‌ی انسان سالم خواهد بود و پس از پذیرش این امر است که ملاک‌های دیگر بررسی خواهد شد. از این رو، در مقاله‌ی با عنوان «منظومه‌ی باورهای بنیادین انسان سالم از دیدگاه قرآن» درباره‌ی مجموعه‌ی باورهای انسان سالم قرآنی بحث شده است. در این منظومه، باور به وجود خدای واحد و اسما و صفات او محور همه‌ی معرفت‌ها است و پنج باور قرآنی دیگر گرد این محور، اساس شخصیت سالم را پی‌ریزی می‌کند. این باورها عبارت است از: باور به هدفمندی جهان آفرینش، باور به سنت‌های حاکم بر هستی، باور به مفهوم حیات و حیات طیبه، باور به جهان آخرت و باور به نقش انسان در تعیین سرنوشت (۵۷).

از طرفی سلامت معنوی از مهم‌ترین بُعدهای سلامت است که نقش مهمی در تأمین سعادت مادی و معنوی انسان دارد (۵۸). شاخص‌های سلامت معنوی، مجموعه‌ی رفتارها یا احساسات روان‌شناختی است که دارای دو جنبه‌ی درونی و بیرونی است و به همه‌ی بُعدهای زندگی انسان مربوط می‌شود. با توجه به یافته‌های مطالعه‌ی حاضر می‌توان اذعان کرد که شاخص‌های انسان سالم در ادیان و آیین‌های مختلف دارای وجوه مشترک و متفاوتی است (۱۱).

گرچه برخی از صاحب‌نظران غربی به ظرفیت‌های معنوی انسان توجه کرده‌اند، در عین حال به باورهای انسان نسبت به مبدأ و معاد توجه کافی نداشته‌اند. از این رو، فرانکل در معرفی انسان سالم ابتدا از دو ظرفیت روحانی و متعالی انسان، یعنی «توانایی از خود فاصله گرفتن» و «از خود فرارفتن» سخن گفته؛ و پس از آن شاخصه‌های سلامت را به میزان فعلیت بخشیدن به این ظرفیت‌ها تبیین کرده است (۲). در عین حال نویسنده در نقدی که بر این دیدگاه وارد کرده، آورده است: از کاستی‌های نظریه‌ی فرانکل؛ مواردی چون توجه نکردن کافی به مبدأ و مقصد و ناتوانی در بیان تعریفی جامع از مفاهیمی چون خدا،

فعالان بخش پزشکی دارند، حفظ شود، به همان نسبت این قشر می‌تواند در جامعه تأثیرگذارتر باشند. ایشان در این باره می‌فرمایند: «طیب همانند یک روحانی از آغاز تولد تا پایان زندگی یک انسان، با او در ارتباط است و به همین نسبت اخلاق و رفتار پزشکان در شکل بخشیدن به اخلاق جامعه مؤثر است. بنابراین دانشگاه‌های علوم پزشکی باید در سطح عالی، پزشک با اخلاق و متدین تربیت کنند».

بحث و نتیجه‌گیری

بحث انسان سالم و ملاک‌ها و معیارهایی که برای تحقق آن وجود دارد از مباحث مهم در حوزه‌ی علوم انسانی و به دنبال آن در حوزه‌ی علوم دیگر است، امام علی (ع) می‌فرماید: تقوای دل (سلامت روح) برتر از سلامت جسم است (۳۰). گرچه وقتی از انسان سالم سخن به میان می‌آید، در آغاز، انسان سالم از نظر مادی و در حیطه‌ی جسمی، به ذهن می‌آید؛ ولی مفهوم سلامت جسم، مفهوم شناخته‌شده و مشخصی است که اختلافی بین صاحب‌نظران در آن وجود ندارد، از سوی دیگر دایره‌ی سلامت انسانی به جسم او محدود نخواهد بود و بخش مهم‌تری به نام «روح» نیز وجود دارد که اساس انسانیت به آن وابسته است و پایه‌ی کمال و سعادت انسان بر اساس آن پی‌ریزی خواهد شد، گرچه برخی از صاحب‌نظران از بخش غیرمادی وجود انسان غفلت ورزیده‌اند و فقط بر جنبه‌ی مادی او تأکید می‌کنند؛ از دیدگاه رنه دکارت^۱ و علامه طباطبایی مهم‌ترین هدف تربیت اسلامی تربیت انسان سالم و ایده‌آل دانسته شده است و انسان از نظر دکارت انسان هنجار، خود بنیاد، عقل‌گرای صرف و متکی بر قدرت تکنولوژیک خود معرفی شده است که این انسان، انسانی صرفاً طبیعی، بریده از بنیان‌های متافیزیکی و مغفول از روان معنوی (روح) است و هر چه بیشتر بتواند بر طبیعت مسلط شود، هنجارتر و مطلوب‌تر است، ولی در نگاه علامه طباطبایی، بر اساس اندیشه و فرهنگ اسلامی، بحث سلامت روان و انسان هنجار (معیار)، مقوله‌ی کاملاً معنوی و از ساحت روحانی است (۵۵).

برخی از صاحب‌نظران تصریح کرده‌اند که سلامت معنوی را باید در بُعدهای روحی انسان جستجو کرد و روح انسان به دلیل بُعد روحانی که دارد، قابل رؤیت نیست و فقط از طریق پذیرفتن تجرد روح و عقل ملکوتی است که می‌توان به آن شناخت پیدا کرد (۵۶).

^۱ Rene Descartes

6. Mousavimughaddam S. Healthy Man and Its Role in the Spiritual Health and Mental Health from the Viewpoints of Rene Descartes and Allamah Tabatabaei Based on the Interpretative Attitude of Almizan. Journal of Zanjan University of Medical Sciences & Health Services. 2014;22(90).(Full text in Persian)

7. Eftekhari zadeh S. Healthy man from the perspective of the Qur'an and hadith. Safineh. 2007;5(17):104-14.

8. Edalati H. A healthy man from the point of view of the Qur'an and Nahj al-Balagh. Tehran: University of Quran and Hadith- Pardis Tehran; 2011.(Full text in Persian)

9. Qhara Maleki A. A healthy human theory in a Razi moral system. Religious human studies. 2010;7(24):19-33. (Full text in Persian)

10. Shariat Bagheri MM. A comparative study of Rumi and Maslow's views on healthy and complete human beings. Psychological Studies, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Al-Zahra University. 2012;8(4):131-45.(Full text in Persian)

11. Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M, Shokri Khubestani M, Fani M, Abdoljabbari M. Searching the concept of spiritual well-being and the indices of healthy individuals in different religions and creeds. Journal of Religion and Health. 2016;2(4):63-71.(Full text in Persian)

12. The holy Quran.Sura Al-Hojorat.Verse 13.Translated by:Fooladvand,M.M. Tehran: Office of Historical Studies and Islamic Studies;2011.(Full text in Arabic)

13. Imam Khomeini R. Customs of Prayers. 7 ed. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1999.(Full text in Persian)

14. Maleki Tabrizi J. The secrets of prayer, spread the message of freedom. 8 ed. Tehran;1999.(Full text in Persian)

15. The holy Quran.Sura Al-Haj.Verse 32.Translated by:Fooladvand,M.M. Tehran: Office of Historical Studies and Islamic Studies;2011.(Full text in Arabic)

16. Hosseini SM. Taghribol al- Quran elal Alazhan. 1 ed: Darul ehyatoras al-arabi; 1993.(Full text in Persian)

17. The holy Quran.Sura Al-Shoara.Verse 89.Translated by:Fooladvand,M.M. Tehran: Office of Historical Studies and Islamic Studies;2011.(Full text in Arabic)

18. Toosi M. Altbyan fi Tafsir al Quran. Beirut Dar al-Arab revival Altras.(Full text in Arabic)

19. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Islamic Publications Society of Seminary Teachers of Qom. Vol 17; 1996.(Full text in Arabic)

20. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Islamic Publications Society of Seminary

جاودانگی، عمل و وجدان مشاهده می‌شود. در نتیجه برای ارزیابی سلامت انسان لازم است به میزان دوری یا نزدیکی انسان به منبع قدرت مطلق (خداوند) توجه کرد تا در پرتو آن بتوان ادعای سلامت شخصیت را دنبال کرد (۲).

محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به کمبود منابع درباره‌ی موضوع انسان سالم اشاره کرد که پیشنهاد می‌شود در این زمینه مطالعات بیشتری صورت گیرد.

قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح تحقیقاتی مصوب شورای پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی در تاریخ ۱۰/۱۲/۹۳-۳۱۲ و کمیته‌ی اخلاق در تاریخ ۲۴/۱۲/۹۳-۱۶۷ است. بدین‌وسیله از شورای پژوهشی دانشگاه و همچنین مرکز مطالعات دین و سلامت مستقر در نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، برای طرح ایده‌ی انسان سالم و نیز راهنمایی در غنا بخشیدن به این موضوع تشکر و قدردانی می‌شود.

تضاد منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره‌ی این پژوهش ندارند.

References

1. Alavinejad SA. Healthy man from the point of view of psychology. Quranic Research Quarterly. 1998;15-16:150-71.(Full text in Persian)
2. Hasani Bafrani T, Azarbaeijani M. Healthy person and its features from the perspective of Victor Frankl. Psychology and Religion. 2011;4(2):113-43.(Full text in Persian)
3. WHO. Constitution of WHO: principles.WHO remains firmly committed to the principles set out in the preamble to the Constitution [Available from: <http://www.who.int/about/mission/en/>].
4. Fard F. What are some healthy human beings? 2013 [Available from: <http://www.hidoctor.ir/14837>].
5. JanBozorgi M. A healthy person from the point of view of the Qur'an and Islam; a balanced and educated person on the path to God's sake [Available from: <http://rasekhoon.net/news/show/750809>]

- Teachers of Qom.Vol 5; 1996.(Full text in Arabic)
21. Toosi M. Altbyan fi Tafsir al Quran. Beirut Dar al-Arab revival Altras.Vol 5.(Full text in Arabic)
22. Mousavi Sabzevari SA. Mavaheborahman fi tafsir al-Qur'an. 2 ed. Beirut: Institute of Ahl al-Bayt (AS).Vol 11; 1988.(Full text in Arabic)
23. Mughniyeh MJ. Altfsyr al- mobin. Qom: Bonyad besat. (Full text in Persian)
24. Kolein M. Al-Kafi. Tehran: Aleslamiyeh.Vol 8; 1945. (Full text in Persian)
25. Huwaidi Baghdad M. Altafsyr Moin. 1 ed. Qom: Zavelghorba. (Full text in Persian)
26. Tamim Amedi AW. Ghorarol- hikam and doraror Kelam. Qom: Islamic Propagation Office; 1946.(Full text in Persian)
27. The holy Quran.Sura Al-Maedeh.Verse 3.Translated by:Fooladvand,M.M. Tehran: Office of Historical Studies and Islamic Studies;2011.(Full text in Arabic)
28. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Islamic Publications Society of Seminary Teachers of Qom.Vol 4; 1996.(Full text in Persian)
29. Tabatabaei SMH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Islamic Publications Society of Seminary Teachers of Qom.Vol 2; 1996.(Full text in Persian)
30. Amedi A. Ghorar Alhekam And Dorrar Alhekam.Translate by:Ansari,M.A. Tehran: Imam Asr Publishing House (AS).Vol 1; 2001.(Full text in Persian)
31. Amedi A. Ghorar Alhekam And Dorrar Alhekam.Translate by:Ansari,M.A. Tehran: Imam Asr Publishing House (AS).Vol 2; 2001.(Full text in Persian)
32. Allameh Helli H. Montahal-matlab fi tahghigh-almazhab. Mashhad: Astan Moghadas Razavi,Vol 15; 1991. (Full text in Persian)
33. Toosi M. Almabsut,fi-feghhel-emamiyah. Tehran: Maktab Almortazaviyeh.Vol 3; 2008.(Full text in Persian)
34. Helli J. Altanghih Alraeh-le Mokhtasar Alsharaea. Qom: Marashi Najafi Library.Vol 2; 1983.(Full text in Persian)
35. Helli M. Canzolerfan fi feghohlquran. Qom: Mortazavi,Vol 2; 2004.(Full text in Persian)
36. Helli M. Nazdolghavaed alfegheiah ala mazhabelamamiah. 1 ed. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library; 1982. (Full text in Persian)
37. Koleini M. Sharh Alkafi. Tehran: Ministry of Culture and Higher Education,Vol 11; 1987. (Full text in Persian)
38. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini.Vol 6; 2010.(Full text in Persian)
39. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini.Vol 5; 2010. (Full text in Persian)
40. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini.Vol 8; 2010. (Full text in Persian)
41. Mousavi Khomeini R. Sahife-noor. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini.Vol 13; 2010. (Full text in Persian)
42. Khamenei SA. Statement. Tehran: Office of the Supreme Leader; 1996 [10.3.1997]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
43. Khamenei SA. Statement Tehran: Office of the Supreme Leader; 2007 [22.9.2007]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
44. Khamenei SA. Statement Tehran: Office of the Supreme Leader; 2007 [11.7.2007]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
45. Khamenei SA. Statement Tehran: Office of the Supreme Leader; 2001 [4.10.2001]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
46. Khamenei SA. Statement . Tehran: Office of the Supreme Leader; 1996 [14.12.1996]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
47. Khamenei SA. Statement. Tehran: Office of the Supreme Leader; 1995 [6.9.1995]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
48. Khamenei SA. Statment Tehran: Office of the Supreme Leader; 2001 [15.10.2001]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
49. Khamenei SA. Statment. Tehran: Office of the Supreme Leader; 1989 [22.8.1989]. Available from: <http://www.leader.ir/fa>.
50. Motahhari M. Shahid Motahari works. Tehran: Sadra ,Vol 21; 2013.(Full text in Persian)
51. Motahhari M. Shahid Motahari works. Tehran: Sadra.Vol 1; 2013.(Full text in Persian)
52. Motahhari M. Shahid Motahari works Tehran: Sadra. Vol 23.; 2013.(Full text in Persian)
53. Motahhari M. Shahid Motahari works. Tehran: Sadra.Vol 3; 2013.(Full text in Persian)
54. Motahhari M. Shahid Motahari works. Tehran: Sadra.Vol 26; 2013.(Full text in Persian)
55. Mousavimughaddam S. Healthy Man and Its Role in the Spiritual Health and Mental Health from the Viewpoints of Rene Descartes and Allamah Tabatabaei Based on the Interpretative Attitude of Almizan. zumsj. 2014;22(90):33-44.(Full text in Persian)
56. Fani M, Karamkhani M. Religion: spiritual health

guide. Journal of Religion and Health. 2015;1(3):42-50. (Full text in Persian)

57. Hasani Bafrani T, Mahdavi Rad MA. The system of fundamental beliefs of a healthy person from the point of view of the Quran. Philosophy of Religion. 2011;8(11):161-88.(Full text in Persian)

58. Fani M, Esmaeili M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. Spiritual health in an Spiritual-growing social context from Nahj al-Balagha perspective. Journal of Religion and Health. 2016;2(4):55-62. (Full text in Persian)

Archive of SID